

Szabófalvi József

Viszony az elődökhöz

A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról

1.

A hazai marxista jogelméleti gondolkodás átfogó értékelése nem tartozik napjaink vonzó, kihívást jelentő feladatai közé. Mindazonáltal a XXI. század elején lassan eljutunk oda, hogy – kellő időbeli távolságból szemlélve – a maga helyén értékeljük az 1940-es évek végétől kezdődő és hegemoniájában az 1980-as évek közepéig tartó időszak hazai „marxizáló” jogelméletét. E téren eddig csupán egy vázlatos áttekintés született közvetlenül a rendszerváltást követően a „magyar jogelmélet állapotáról”, mely a Szabó Imre fémjelezte „hivatalos” jogelméletet és az azt meghaladni próbáló törekvéseket mutatja be (vö. POKOL 1992). Ezenkívül csupán egy-két bekezdésnyi terjedelmű reflexiókkal találkozhattunk, melyek nem mentek túl sommás vélemények megfogalmazásán. Ma már e téren is szükség van az árnyaltabb megközelítésre, az érdemi, elfogultságmentes elemzésre. A vizsgálódásnak természetesen többféle iránya, módszere lehet, mely megalapozhat egy majdani átfogó értékelést. Most az „aprómunkák” ideje van itt. Az alábbiakban e törekvés részeként megkíséreljük bemutatni, hogy a hazai marxista – vagy legalábbis magát annak tartó – jogelmélet miként vélekedett a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról és fontosabb képviselőiről. Mielőtt azonban erről szólnánk, érdemes számba vennünk, hogy a vizsgált korszak jogfilozófusai miként élték meg a háború utáni éveket.

2.

A hazai jogbölcseleti gondolkodás 1945 után új korszakhatárhoz ért (lásd SZABÓFALVI 1999a; 1999b). A korabeli magyar jogtudós társadalom ekkor még nem sokat sejtett a világpolitika, illetve az európai *status quo*-ban bekövetkezett változások következményeiről. Jogfilozófusaink jelentős része rektori, dékáni, illetve parlamenti képviselői és egyéb köz megbízatásokat vállalva, korábban alig tapasztalt közéleti aktivitást tanúsítva, egy demokratikus új Magyarország megteremtéséért és a (jogi) felsőoktatás megújításáért tevékenykedett. A háború utáni hetek, hónapok kezdeti felhőtlen lelkesedése azonban nem sokáig tartott. A politikai történések és események baljós árnyai előrevetítették a közéleti mozgástér folyamatos szűkülését, majd a „fordulat évének” eljövételét. Moór Gyula, a két világháború közötti korszak „representatív man”-je¹ közéleti

¹ E megnevezést Horváth Barna használta Moór Gyulára egy 1923-ban írt recenziójában. Vö. HORVÁTH 1923, 153.

szerepvállalása, majd romló egészségi állapota, illetve 1948 végi kényszernyugdíjaztatása folytán végleg eltávolodott a jogelmélet művelésétől. Minden bizonnyal 1950 elején bekövetkezett halála „mentette meg” a későbbi esetleges retorzióktól. Az ekkor alkotói teljében lévő Horváth Barna – aki konszolidált időkben a budapesti Moór-tanszék jogos várományosa lett volna – 1949 legvégén emigrálásra kényszerült. Rövid ausztriai tartózkodás után az Újvilágban próbált szerencsét.

A „fordulat évét” követő történések az itthon maradt tanítványok életébe is alapvető változásokat hoztak. A háború után szegedi professzori kinevezést kapó Szabó Józsefet és Bibó Istvánt egyik pillanatról a másikra megfosztották katedrájuktól. Szabó Józsefet – sikertelen disszidálási kísérletét követően – két és fél éves börtönbüntetésre ítélték: csupán az 1956-os forradalmat követően került vissza az egyetemi pályára, de 1960-ban végleg nyugdíjazták. Hasonlóan derékba tört Bibó István felívelő tudományos karrierje is. Az 1956-os politikai szerepvállalását követő börtönéveket leszámítva, nyugdíjba vonulásáig könyvtárosként tevékenykedhetett. Mások kényszerű pályamódosítást hajtottak végre, mint például Losonczy István, aki a jogfilozófia helyett a büntetőjog tudományának professzora lett a pécsi egyetemen, vagy a közelmúltban elhunyt Solt Kornél, aki mestere, Moór Gyula ajánlásával 1948-ban jó esélyekkel pályázott a debreceni egyetem jogfilozófiai katedrájára, de végül az ígéretes egyetemi karrier helyett gyakorló jogásként élte le életét, bár a későbbiekben is számos elméleti tanulmányt publikált.

3.

1945 azonban nemcsak a „polgári” jogelmélet képviselői számára jelentett korszakhatárt, hanem ekkorra datálható a hazai marxista jogszemlélet „hivatalos” fellépése is. A másokkal szemben eleinte tanúsított tapintatosságot és empátiát igen hamar fölvaltotta az ön- és céltudatos hangnemben fogalmazó, egyetlen igazságot ismerő retorika. Az idehaza addig meglehetősen ismeretlen Szabó Imre² 1946 januárjában teszi közzé első írását a *Jogtudományi Közönyben* Moór Gyula – néhány hónappal korábban megjelent – *A jogbölcselet problémái* című munkájáról (SZABÓ 1946). Bevezető fejtegetéseiben elismerően szól a szerző teljesítményéről: „Moór Gyula kis könyve miniatűr összképe a jogbölcseletnek, történetének és mai állásának, felvetett problémáinak. A szerencsés beosztású tanulmány elsősorban áttekintést ad, méghozzá olyan tisztasággal, a stílusnak, a gondolatoknak olyan fegyelmezett leegyszerűsítésével, melyre csak az a komoly tudós képes, aki az egyes kérdések minden részletének megismerése után meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelenről s kihámozni a magvat a burkából.” Majd a jelenre és részben a jövőre utalva így fogalmaz: „A kitűnő tanulmányok tartalmi mondanivalói mellett objektív jelentősége is van: mint jelenség, mint felfogás, jellemzi a magyar jogbölcseletet is, megmutatja azokat a kérdéseket, amelyek a magyar jogbölcseletet foglalkoztatják. Ilyen szempontból úgy is fel lehet fogni ezt a tanulmányt, mint a magyar jogbölcselet álláspontjának objektív megnyilatkozásait egy tudományos szempontból is nyilván lezáruló korszak végén, illetőleg egy új korszak küszöbén.” (SZABÓ 1946, 39.) Moór jogbölcseleti rendszerét egy adott „kultúr-

² Szabó Imre (1912–1991): akadémikus, 1949-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára, 1955–1982 között az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója.

kör” jellegzetes szellemi termékének tekinti és részben „egyoldalúnak” nevezi, mely „elvette a kilátást nyugat felé”: „Moór Gyula az újnémet filozófia, nevezetesen az újkantianus és újhegelianus iskola ellentétéből próbál Rickert vagy Hartmann nyomán szintézist teremteni.” (SZABÓ 1946, 40.) Szabó szerint a valóság és érték kanti dualizmusának moóri föloldására tett kísérlet vagy – Horváth Barna nevének megemlítése nélkül – a „szinoptikus jogelmélet” helyett a jövő jogelméletének már más utakat kell járnia: „A mai generáció [...] nem tartja kielégítőnek az érték és valóság szembenállásából vagy egymásravitetéséből fakadó jogelméleteket, legyenek azok akár szinoptikusak, akár a dualizmust kihangsúlyozva, a jogbölcseletet jogszociológiára és jogi értéktanra bontók.” (SZABÓ 1946, 40.) Szabó azonban ekkor még burkolt formában sem utal a marxizmus nyújtotta új lehetőségekre, sőt talán némi meglepetésre a jogszociológiához való „közeledést” említi, mely a „realitáshoz a német elméleteknél lényegesen közelebbjáró magyarázat”-ot nyújthat – mint „például a skandináv iskola” – a modern jogfilozófiában.

A *Jogtudományi Közlöny* 1946 februárjában megjelenő – következő – számában Szébenyi Endre³ Moór Gyula nem sokkal korábban megjelent tanulmányának a demokrácia és jog kapcsolatára vonatkozó megállapítását vette górcső alá. Míg Moór a jog uralmának pusztá tényében a demokrácia „minimális megvalósulását” látta, addig Szébenyi marxianus kritikát megfogalmazva megállapítja, hogy ez a kijelentés csak a forma és tartalom – valójában „megengedhetetlen” – különválasztásán alapulhat, mely alkalmas lehet az osztályszempontok figyelmen kívül hagyására: „A jog kétségtelenül a demokrácia minimális megnyilatkozása akkor, ha tartalmilag egyenlő jogokat és kötelezettségeket hoz. Ez pedig csak akkor képzelhető el, ha egységes jogközösségre vonatkozik. Nem lehet szó tartalmilag egyenlően kötelező jogszabályról, ha ugyanazon államon belül különböző osztályokra vonatkozóan különböző tartalmú jogszabályok, vagy ugyanazon államon belül a személyeknek bármely okból elkülönített, kiválasztott csoportjára [...] más jogszabálytartalmak vonatkoznak.” (SZEKENYI 1946, 61.) Nem kell különösebb kommentár ahhoz, hogy Szébenyi szemléletének már a „világnézeti” kiindulópontja sem lehet adekvát a polgári demokráciáról (joguralomról) vallott moóri felfogással.

Az utókor számára érdekes, sőt sok szempontból meghökkentő írás jelent meg Olti Vilmos⁴ bíró tollából 1948 júniusában a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain (OLTI 1948), mely az ekkor már belügyi államtitkár Szébenyi Endrét a folyóirat következő számában „szigorú” – önkritikát javasló – észrevételek megfogalmazására sarkallták. Olti a korabeli jogásznak alkalmával tartott s eredetileg előadasként elhangzott okfejtésében a jövő szocialista társadalmában a bírák lehetséges szerepét és funkcióját vizsgálja. Ennek során – a majdan kötelező Lenin-, Sztálin- stb. hivatkozások mellett – egykori professzora, Horváth Barna 1932-ben megjelent *Bevezetés a jogtudományba* című könyvéből vett példakkal és gondolatmenettel argumentál a bírák további szükségzerű foglalkoztatása mellett. Sőt, Horváthra mint „a polgári jogszociológia kiváló magyar képviselőjére” hivatkozva a bírák munkáját nemcsak a jogi kultúra, hanem

³ Szébenyi Endre (1912–1950): jogász, ügyvéd, később Rajk László mellett belügyminisztériumi államtitkár. 1949 júniusában letartóztatták, később halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben perújítást követően rehabilitálták. A hazai jogirodalomban az elsők között használta a marxizáló retorikát.

⁴ Olti Vilmos: 1948-tól kezdődően tanácsvezető bíróként, majd a Budapesti Népbíróság elnökeként vett részt a koncepciók peres tárgyalásában. Jelentősebb ügyei: Nitrokémia-per, Mihalovits-per, Actio Catholica-per, MAORT-per stb.

az „általános emberi kultúra” alapját képező tevékenységnek nevezi (OLTI 1948, 168). Szebenyi az Olti tanulmányban írtakat elsősorban a szerző által alkalmazott módszer és csak másodsorban a megfogalmazott végkövetkeztetések okán kritizálja: „Hiba-e, ha egy marxista–leninista jogász felszólalását más szerző munkájára építi? Semmi esetre sem. Nem is ez, amit kifogásolok” – írja Szebenyi, majd hozzáteszi – „Olti azonban Horváth Barnát – helyesen – polgári jogszociológusnak mondja és ennek kijelentése után leglényegesebb tanainak átvétele és nem kritikai támadása alapján hozza ki cikkének eredményét.” (SZEHENYI 1948, 202.) Szebenyi tudatos és elkötelezett marxistaként – miként azt az írása első mondatában is írja: „[a] Magyar Dolgozók Pártjának tagjai a marxista–leninista elmélet alapján állnak” – segítségére kél kollégájának és érdemi kritikát gyakorol Horváth, illetve egy utalás erejéig Moór mint az antimaterializmus és a filozófiai idealizmus képviselői felett, mert „minden erővel meg kell akadályoznunk azt, hogy a marxista idézetek használata az eklektikus polgári elméletek rehabilitálásának akaratlan kalózlöbögője legyen”. Majd így folytatja: „Horváth Barna munkáinak marxista–leninista kritikájával való idézését igen helyesnek tartanám. Jogelméleti kutatóink közül úgy vélem Horváth Barna Hegelből kiinduló felfogásának kielemezése és széleskörű megvitatása, az ellentétes álláspontok marxista–leninista felfogás mellett helytelen álláspontok kielemezése igen termékenyítő hatással lenne jogelméleti kutatóinkra. Olti Vilmos velem és sokunkkal együtt Horváth Barnának volt a tanítványa az egyetemen és Horváth félreérthetetlenül a haladó álláspontot képviselte a Moór Gyula köré csoportosuló jogászokkal szemben. Éppen ezért lenne alkalmas az állításával való vita és a szempontunkból való helytelen megállapításainak feltárása a jogelmélet továbbvitelére.” (SZEHENYI 1948, 202–203.) Hamarosan azonban eljött az az idő, amikor a Horváthról alkotott s Moórhoz képest némileg pozitív megállapítás a visszajára fordult, és az ötvenes évek elején kijelenthető legkeményebb vádakkal illették hivatalos szinten a „polgári jogszociológust”.

Lényegében Olti és Szebenyi írásaival egy időben – 1948 közepén – tette közzé Szabó Imre (szintén a *Jogtudományi Közlönyben*, majd különlenyomat formájában) „A marxista jogszemlélet előkérdéseihez” című programadó írását. Szabónak a marxista szemléletmód és a szovjet szocialista tudományosság melletti nyílt elkötelezettségével itt találkozhatunk először: „[...] felhasználjuk a szovjet tudósok által gyűjtött tapasztalatokat s tanulunk munkáikból; küzdelmünkben rájuk támaszkodunk, segítségüket érezzük; a harcot azonban, melyet a szocialista tudomány hazai begyökerezéséért folytatunk, magunknak kell megvívunk [...]. Ahogyan az új magyar társadalom küzd a múlt ellen a jövő építéséért, úgy kell küzdenünk nekünk is, hogy legyőzzük a körülöttünk és bennünk is még élő múlt tudományát, a polgári tudományt és jogtudományt s egyben építenünk kell saját tapasztalataink figyelembevételével, saját alapunk körülményeire mérve a szocialista tudományt és jogtudományt.” (SZABÓ 1948, 4.) E célkitűzés konkrét feladatainak kijelölésekor a marxista jogszemlélet kialakításának elengedhetetlen feltételeként említi Szabó a „polgári” jogtudományhoz és annak eredményeihez való viszony kérdésében kialakítandó álláspontról, hogy „a marxista tudomány harcoss tudomány, amely a polgári tudománnyal folytatott vitájában erősödik és nő naggyá. A polgári tudomány és a polgári jogtudomány, amely alól nálunk egyre inkább kicsúszik a talaj, bizonyos vonatkozásokban még itt él körülöttünk, könyvekben és fejekben, sőt az egyetemi katedrákon is. Ez ellen küzdenünk kell, küzdenünk a tudományos kritika fegyverével; hogy pedig ezt megteheszük, s hogy küzdelmünk ne maradjon a felületen, meg is kell e polgári jogtudományt és egyes irányzatait

ismernünk.” (SZABÓ 1948, 13–14.) Mindamellett Szabó nagy fokú óvatosságra inti a marxista jogtudósokat, különösen a jogelmélet művelőit, mert – mint megállapítja – a jogelmélet éppúgy „párttudomány”, mint a gazdaságtan. Lenint parafrázálva kijelöli a marxista jogelmélet elítélletektől sem mentes kiindulópontját, miszerint a polgári jogfilozófusok a „tőkésosztály tudós segédei”, akiknek egyetlen egy szavát sem szabad elhinni (SZABÓ 1948, 14). E szavak már egy másik Szabó Imrét sejtetnek. 1945–1946-hoz képest szembeötlő a szemléletmódbeli változás. Alig telt el három év, és a magát marxistának nevező jogelmélet mindent elsöprően győzedelmeskedik a „polgárinak”, sőt „burzsoának” elkeresztelt jogbölcselet fölött. A fordulat évét követően indul el a megsemmisítő harc a két világháború közötti magyar jogfilozófiai hagyomány és annak főbb képviselői ellen. Mivel az érintetteknek már nincs módjuk – legalábbis idehaza – saját védelmükre kelni, így a nemtelen eszközöket alkalmazó marxista „kritika” hamar eléri célját.

Az új hatalom és kiszolgálói a jogelmélet terén minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a marxista felfogással össze nem egyeztethető burzsoá nézetekkel végérvényesen leszámoljanak. Vas Tibor⁵ – az egykori Horváth-tanítvány, aki még egy bő évtizeddel korábban mestere gondolatain lelkesülve mint a „szegedi iskola” tagja kritizálta a kelsenit jogtant – az elsők között fordított hátat egykori jótevőinek, akiknek a háború alatt a származása miatti hátrányos megkülönböztetés alóli mentesülést, majd a háború után a magántanári habilitációt köszönhetette (lásd erről bővebben SZABADFALVI 1999b, 125–152). Vas 1950 januárjában a *Jogtudományi Közönyben* „A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata” című írásával tette le névjegyét a hazai jogelméletben. Tanulmányában a közismert marxi tételek – a jog mint a felépítmény része, az uralkodó osztály eszköze és történelmi kategória stb. – tükrében mond véleményt többek között (Aquinói Szent Tamás, Grotius, Kant, Austin, Stammler, Jhering, Somló, Holmes, Kelsen társaságában) Moór Gyula jogkonceptiójának lényegéről: „Moór Gyula megkülönbözteti a jog érték és valóság elemét, amelyben az újkanti filozófiát követi és ezzel tulajdonképpen a kritikai irányokhoz csatlakozik, amely az imperializmus korának burzsoá ideológiája, a burzsoá osztály hatalmának eszmei alátámasztása. Ez a bírálat különösen helytálló, ha Moórnak a jog helyességéről szóló tanítását is figyelembe vesszük, amely szerint a keresztyén etikát tekinti a jog helyesség-mértékül. A legerősebb társadalmi hatalomra és a keresztyén etikára való alapozás éppen a jog osztályjellegét kódósítja el.” (Vas 1950, 6.)⁶ Lényegében ugyanezen gondolatokat ismétli meg Moórra vonatkozóan 1955-ben a Vas Tibor szerkesztette – az Antalfy György, Halász Pál, Szabó Imre, Vas Tibor nevével fémjelzett „munkaközösség” által készített – *Állam- és jogelmélet* című egyetemi jegyzet. A feltehetően Vas által írt rövid értékelés Horváth Barnára vonatkozó bekezdésében a következőket olvashatjuk: „Horváth Barna a jogelméletet nem ismeretelméletnek tekinti, a jog szerinte csak szemlélet. Ez elméletének agnosztikus jelleget ad. Elméletében a dualista idealizmus alapján áll: a tények és értékek merev elválasztását hirdeti. Látszólag hadakozik az idealizmus ellen, ami elmélete megtévesztő hatását fokozza. Rendkívül bonyolultan tárgyalja a jogelmélet kérdéseit, s végeredményben nem megvilágítja, hanem összekuszálja a problémákat. Ez a jogbizonytalanságot, a bírói önkényt segíti elő, így

⁵ Vas Tibor (1911–1981): Bibó István évfolyamtársaként – mint Horváth Barna tanítványa – végzett a szegedi jogi karon. 1948-ban a debreceni, 1949-től 1951-ig a pécsi, majd 1976-ig, nyugalmoba vonulásáig az ELTE jogi karának egyetemi tanára.

⁶ Szinte szó szerint ugyanezt olvashatjuk: Vas 1961, 48–49.

az imperializmus, fináncctőke szolgálatában áll.” (VAS 1955, 25.) Vas e néhány soros értékeléséből is kitűnik, hogy a hegemon, sőt kizárólagos szerephez jutó hazai marxista jogelmélet kezdi megtalálni az elődök elmélettörténeti helyét és szerepét a jogi gondolkodás történetében. Csak sajnálkozva állapíthatjuk meg, hogy Vas pálfordulásával mestere gondolatai a korabeli marxista kritika tükrében vállalhatatlanná váltak. Az egykori tanítvány személyes tragédiájának egyike lehetett önnön múltjának ilyen módon való megtagadása.

4.

A hazai jogtudományban az 1950-es évek elején a hivatalos akadémiai berkekben elérkezettnek látták az időt a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésére.⁷ A végső ítéletalkotásra sem kellett sokat várni. 1955-ben látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában Szabó Imre – később, 1956-ban Kossuth-díjjal jutalmazott – *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című monográfiája, mely a végső tördőfést jelentette a hazai polgári jogbölcseleti hagyománynak. Szabó könyvének „A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete” című, nyolcadik fejezete nyolcvan oldalon foglalkozik a vizsgált korszakkal és képviselőivel (SZABÓ 1955, 414–493). A szerző megkülönböztetett figyelmet szentel Moór munkásságának, amit mindennél jobban alátámaszt az a tény, hogy az említett terjedelemből ötvenöt oldalban foglalkozik a korszak „hivatalos jogbölcselelőjének” tekintett jogtudóssal. A maradék huszonöt oldalból tizenötöt szán Horváth Barna bemutatására, majd néhány bekezdésben utal a korszakot reprezentáló „harmadhegedűs” gondolkodókra.

A szerző a vizsgált időszak alapvető jellemzőjeként említi, hogy a burzsoá jogbölcselet az 1919-es proletárdiktatúrát elfojtó „Horthyék szuronyaira támaszkodva ismét elfoglalta a katedrákat, a hivatalos »tudomány« különböző pozícióit”, azonban a várvárt új konjunktúra immár sohasem érkezett el: „A jogbölcselet [...] végeredményben annyi jelentőségre tudott szert tenni, s annyi helyet tudott magának kiharcolni, amennyi hasznot tudott hajtani bel- és külföldön a Horthy-rendszernek.” (SZABÓ 1955, 419.) E közegben lett Szabó szerint a „Horthy-korszak hivatalos jogbölcselelője” Moór Gyula, aki mint „a kolozsvári, majd szegedi egyetem jogbölcselet tanára tudományos karrierjét azokkal a művekkel alapozta meg, amelyeket 1921–22-ben Horthyék politikai követelményeit közvetlenül kifejezve alkotott; Moór vissza-visszatérően mindig szerét ejtette annak, hogy a Horthy-rendszer vagy Bethlen politikája iránti hűségének tanújelét adja [...]. Hivatalos elismertetésének itt van az elsődleges magyarázata.” (SZABÓ 1955, 420.)

Szabó a moóri életmű és tudományos működés három alapvető – politikai és ideológiai szempontból is neuralgikus – elemét véli fölfedezni. Elsőként a marxizmuskritikát említi, melyben Moórnak az ellenforradalmi rendszer melletti feltétlen lojalitása nyilvánul meg: „Amikor az ellenforradalmi különítmények kardján alig száradt meg a vér, Moór Gyula a munkásosztály elleni küzdelem véres módszerei mellé a munkásosztály elmélete elleni »tudományos« küzdelemre kínálja fel tollát Horthyéknak.” (SZABÓ 1955,

⁷ Az újraértékelésben fő szerepet betöltő Szabó Imre „kritikai” megközelítése vált a későbbiekben paradigmaticus interpretációvá. A korszak sajátos koreográfiájának megfelelően Szabó későbbi „nagy” monográfiájának (*A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*) részeit képező terjedelmes tanulmányok közlését „hozzászólások” követték. Vö. SZABÓ 1952 (hozzászólások: Eörsi Gyula: 271–280; Mátrai László: 281–282).

421.) Másodikként Moór sovinizmusát, revizionizmusát, illetve az irredenta politika „tudományos” alátámasztását emeli ki, amelynek révén a rendszer „elméleti szócsövénév” vált az 1920-as évek végére (SZABÓ 1955, 425). Harmadikként említi a hatalom és erőszak igazolását, illetve földicsérését, mellyel mintegy megalapozza „a fennálló állam és jog erőszakos jellegének legitimálását” (SZABÓ 1955, 428). Majd összegzőképpen megállapítja: „A Tanácsköztársaság emlékének bemocskolása, a Szovjetunió rágalmazása, a marxizmus elleni »tudományos« harc vitele, a revíziós politika és a sovinizmus igazolása, az ellenforradalmi restauráció legitimálása, a hatalomnak és az erőszaknak mint a Horthy-féle politika lényeges elemének jogbölcseleti alapelvvé tétele: ez Moór Gyula jogbölcseletének politikai tartalma; ezek segítségével vált az ellenforradalmi korszak hivatalos jogfilozófusává.” (SZABÓ 1955, 430–431.) Szabó szerint Moór jogbölcseletét nem lehet ezen alapvető politikai elemek nélkül megérteni és bemutatni, hiszen jogfilozófiája ezekben a politikai eszmékben gyökerezik.

A szerző ezt követően kezd hozzá „érdemben” a jogbölcseleti életmű bemutatásához. Kiindulópontja nem lehet más, mint Moór Bevezetése, melyben a korabeli neokantianizmus tipikus kérdésfeltevéseit látja megjelenni. Moór szintézisre törekvését Szabó helyesebbnek tartja „összebékítő jogbölcseletnek” nevezni. Hosszú oldalaikon mutatja be – a jogbölcselet vizsgálódási területei szerint – a moóri elmélet egyes elemeit, majd pedig sok szempontból helyesen megállapítja: „Moór saját rendszerét nem építette ki teljes egészében; egész további életében a jogfogalom kérdése körül vizsgálódott s e körben a »valóság« és az »érték« kettősségének összeegyeztetését kereste. Ezért nem is dolgozta ki részletesebben sem a jog okozatos összefüggéseivel, sem a jog helyességével kapcsolatos kérdéseket.” (SZABÓ 1955, 436.) Talán e néhány oldal tekinthető a legtárgyilagosabb elemzésnek, amelyet Moór kapcsán Szabó megfogalmaz.

Ezt követően egyes, Moór által exponált kérdések rövid bemutatásával és értékelésével találkozunk, melyek fölvetése látszólag *ad hoc* jellegűnek tűnhet, azonban a végső konklúzió szinte minden esetben ideológiai indíttatású aktuálpolitikai kijelentésekhez vezet. Ennek során például a jogrendszer tagozódásának kérdésköre kapcsán Szabó megjegyzi, hogy Moór a magánjog és ezzel együtt a magántulajdon elsődlegességét hirdető álláspontjával a konzervatív reakció eszméinek hirdetőjévé vált. De ugyanezt véli fölfedezni a szerző, amikor – félreértve Moór eredeti szándékát, miszerint a logika konzervatív szerepet tölt be a jog életében – megállapítja, hogy a kritizált elmélet is jól példázza a burzsoá jog egyik jellegzetességét, „konzervatív-reakciós vonását”. A korabeli, Hartmann, illetve Rickert nevével fémjelzett „kultúrfilozófiai irányhoz” való csatlakozásában is a Moór-féle jogfogalomban központi szereppel bíró hatalom (értve ez alatt a dicstelenül hatalomra került Horthy-rezsimet) „megszépítését” vélte felfedezni. A szabad akarat problémája kapcsán Szabó szerint Moór eljut a szélsőséges indeterminizmusig, és idealista gondolkodóként filozófiai felfogása a fideizmus nyílt megvallásába torkollik. Moór természetjog felé fordulásának lényegét Szabó abban látja, hogy „az újkantiánus-pozitívista jogfilozófiát egyenesen a skolasztikus, katolikus természetjoggal akarja egységbe foglalni” (SZABÓ 1955, 448). A „negatív természetjogról” szóló moóri teóriáról az a véleménye, hogy a jogalkotó számára megfogalmazott, áthághatatlan korlátok a valóságtól elrugaszkodott, abszurd felfogás irányába vitték el az elméletet. Szabó foglalkozik még Moór és a korabeli tételes jogi gondolkodás kapcsolatával, és megállapítja, hogy a moóri elmélet mint a Horthy-korszak általános jogi ideológiája meghatározó szerepet játszott a hazai tételes jogtudományi gondol-

ködásban. A szerző szerint ugyancsak széles körű hatást gyakorolt a jogi személyek elméletéről írt monográfiája, melyről a következőket állítja: „A burzsoá jogtudomány elvontságának, abszurd végkövetkeztetéseknek, képtelen koncepciójának bizonyítására alig lehet jobb példát felhozni, mint Moór felfogását; jogbölcseletében nem emberek, meghatározott társadalmi viszonyok között élő emberek szerepelnek, hanem jogi teremtmények, jogalanyok, »beszámítási pontok«, s az embereket a jogi személyektől legfeljebb az különbözteti meg, hogy nekik mint beszámítási pontoknak nagyobb szerencsájük van [...]” (SZABÓ 1955, 451–452.) Szabó mindezt – nyilván nem kis éllel – a burzsoá jogtudomány által teremtett „elméleti ködvilágnak” nevezi.

A szerző viszonylag nagy teret szentel Moór második világháborút követő közéleti-politikai és közírói tevékenységének, sőt 1947-es nevezetes parlamenti beszédének, melyben a társadalmi-politikai fordulat esélyeire és egyben veszélyeire hívta fel a figyelmet. Mindezek természetesen igen távol állnak Moór jogbölcseleti munkásságától, de Szabó szükségesnek látta, sőt fokozott érdeklődéssel boncolgatta e néhány év írásos formában megjelent publikációit, melyek kapcsán summázatként megállapítja: „E szavak, e fogalmak az 1920-as évek Moór Gyulájának szavai. Aligha lehetséges, hogy ha a felszabadulást követően mások is voltak, tartalmuk egész élete során ugyanaz volt. Moór Gyula jogbölcseleti pályafutása egyenes vonal; ez szükségszerűen hozta magával, hogy Moór mindig a reakció oldalán állott, akkor is, amikor ennek nyílt megvallását demokratikus kijelentésekkel [...] leplezni igyekezett; a reakciós-burzsoá álláspont fenntartása nem vitte Moórt máshová, mint a szélsőséges reakció politikai táborába, s az sem véletlen, hogy ő, aki a politikai életben addig közvetlenül alig vett részt, most szükségét érezze, hogy a burzsoázia végső csatájában kilépjen a nyílt harcok mezejére, s ennek során legbensőbb, egész jogfilozófiájával alátámasztott politikai meggyőződését ismét leleplezze.” Majd végső konklúzióként megállapítja: „Moór Gyula útja a burzsoá jogbölcselet útja, s hogy ez az út nem véletlen, bizonyítják a Horthy-korszak jogbölcseletének többi, Moór Gyulánál kevésbé jelentős és jellegzetes képviselői is. Ennek az útnak a dicstelen befejezése pedig azt tanúsítja, hogy a dolgozók győzelmével végleges és visszavonhatatlan vereséget szenvedett a burzsoá jogbölcselet is Magyarországon, ha teljes felszámolása minden maradványával együtt még hosszabb időt vett és vesz is igénybe.” (SZABÓ 1955, 468.)

Ezek a gondolatok már elvezetnek a korszak Szabó szerint „másod-, sőt harmadlagos” jogbölcseleti tevékenységének a kritikai ismertetéséig, akiknek a munkásságára a szerző szerint generálisan elmondható: „Egész tevékenységükről túlzás nélkül állíthatni, hogy azt a feltűnő vágyás, eredetieskedés, következetlenség és a teljes tudományos felelőtlenség jellemezte. Ugyanez mondható el hatásukról is; kísérletezéseik Magyarországon nem keltettek hatást s gyakran értelmetlen formában publikált bölcselekedéseik legfeljebb a beavatottak kis körében jártak némi visszhanggal.” (SZABÓ 1955, 468.) Ez utóbbi megállapítás önmagáért beszél. Csupán sajnálhatjuk, hogy Szabó nem is próbálkozott meg egy érdemi megértésen alapuló – a sablonokat és ideológiai kliséket nélkülöző –, következetes marxista kritikával.

A „másod- és harmadhegedűsök” sorában – a szerző szerint – a legjelentősebb volt Horváth Barna „eklektikus, sok idegen forrásból összehordott, tarka jogelmélete” (SZABÓ 1955, 468–469). Érdemes itt hosszabban idézni Szabó megállapításait, melyekkel Horváth politikai irányultságát és jogelméleti felfogásának leglényegesebb elemeit kritizálja, hiszen a továbbiakban az itt említett gondolatok részletezésével találkozunk: „Az a politikai ideológia, amely Horváth eklektikus jogbölcseleti felfogását befolyásol-

ta, magát újszerűnek feltüntető, klerikális elemekkel átszőtt, a fasizmust nagyrabecsülő, az imperialista állam-feletti állam-elgondolást hirdető, szélsőségesen reakciós burzsoá ideológia volt, amely a hitlerizmus iránti rokonszenve mellett megtalálta a kapcsolatot az amerikai expanzív törekvéseket szolgáló politikai ideológiával. Ennek a politikai ideológiának olyan burzsoá reakciós jogbölcselet felelt meg, amely a szubjektív idealizmus ismeretelméletét tette alapjaiban a magáévá, amely messzemenően képviselte az irracionalizmust, nyíltan is tagadta a jelenségek megismerhetőségét, Hume szkepticizmusához csatlakozott, teljes egészében vállalta a skolasztikus természetjogot, relativizáló módszerével eleve feladta a tudományos követelményeket; olyan jogfilozófia ez, amely a formalizmus elleni minden ágálása ellenére sem tudott más eredményre jutni, mint egy merőben formai jogfogalom-meghatározásra. Ez a jogbölcselet az amerikai újrealizmust tekinti mintaképének, s tudomány helyett »művészi« eszközökkel dolgozik. Nem csoda, ha Horváth az amerikai újrealisták nyomán a bírósági eljárásban nem lát többé mást, mint óriási színházat, Circus Juris-t [...]» (SZABÓ 1955, 470.) Majd jogbölcseleti szemléletmódjának summázataként – az előbbieken túl – valamivel tárgyilagosabban megállapítja: „Valójában Horváth jogfilozófiája nem más, mint a német újkantiánus és újhegelianus jogfilozófiának az amerikai pragmatista, »újrealista« jogfilozófiái iránnyal való összeegyeztetni akarása; fejlődésében nézve jogbölcselete bizonyos távolodást jelent az előbbtől és közeledést az utóbbihoz; mindkét irányba igyekszik azonban minél többet belevinni a természetjogi felfogásból is.” (SZABÓ 1955, 472.)

Némileg meghökkentőek Horváth 1943-ban megjelent *Angol jogelmélete* kapcsán kifejtett megállapításai. A legfőbb elismerésként megjegyzi, hogy Horváth „kétségtelenül nagy anyagot hordott össze”, azonban a pontos ismertetést „az újfajta burzsoá jogbölcseleti gondolatok meghamisító történelmi visszavetítésével pótolja”. Majd egy övön aluli „ütést” mér az ekkoriban (1955) már az Újvilágban szerencsét próbáló egykori kollégára, amikor kijelenti: „A hitlerizmus túlzott dicséretével szemben Sztálingrád után sietnie kellett az amerikai imperializmusnak szóló igazoló jelentése elkészítésével.” (SZABÓ 1955, 482.) E kijelentés jól illusztrálja, hogy Szabó valójában mennyire nem ismeri Horváth vonatkozó életművét, korabeli írásait, ugyanis 1929 után, amikor hazatért Angliából, számos írásban adott számot az angolszász jogi gondolkodás fejleményeiről, mindarról, ami idehaza akkoriban nem igen volt ismert (lásd erről bővebben SZABADFALVI 1999c, 71–79). Sőt már ekkor megfogalmazódott benne a később megírandó monográfia gondolata. Nehezen képzelhető el, hogy egy 1943-ban megjelent, majd’ hétszáz oldalas monográfia a sztálingrádi csatavesztést követő hónapok alatt megírható és megjelentethető lett volna. Az már pedig Horváth rendkívüli és kifinomult történelmi, politikai, sőt hadtudományi képzettségét sejtetné, hogy a nevezetes csata távlatos következményeit felismerte, és azonnal felajánlotta szolgálatait az „amerikai imperializmusnak”.

A vizsgált fejezet utolsó néhány oldalát szenteli a szerző a „jelentéktelenebb jogbölcselelők” bemutatásának, akik beteljesítették a „bomlási folyamatot”: „Moór Gyula fejlődésének második szakasza, Horváth Barna egész jogbölcselete, továbbá a jelentéktelen jogbölcselelők sorának különböző eredetű elméletei nemcsak eklekticizmusukkal tűnnek ki, nemcsak rendszertelen összekeverését jelentik különböző jogbölcselelők tételeinek, hanem azzal is, hogy az általuk újonnan összetoldozott-foldozott »rendszerek« nélkülözik a jogbölcseleti rendszernek és tudományos következetességnek [...] a minimális formai követelményeit [...]. A gyakran az érthetlenségig zavaros

»eredeti elméletek« jelentkezése, az abszurd tételek mind gyakoribb megjelenése jelzik az utat, amelyen ez a bomlási és lezúllási folyamat haladt.” (SZABÓ 1955, 483–484.) Az „eredetieskedő” jogbölcselek közül Ruber József, Hegedüs József, Szabó József, Irk Albert és Losonczy István kerülnek említésre s néhány mondatos ismertetésre.

A szerző művének e részében látta indokoltnak, hogy a vizsgált korszak jogi gondolkodásának – szerinte – egyik meghatározó vonásáról, a „papi természetjog”-hoz, vagy másként, a „skolasztikus-kerikális természetjog”-hoz való közeledésről és szoros kötődéséről szóljon: „Mint látható, a klerikális, »univerzalisztikus«, a fasiszta Carl Schmitt és Aristotelés között hasonlóságot felfedező természetjog Magyarországon a fasiszta ideológiának volt egyik jogbölcseleti megjelenési formája, amely természetesen sem a fasiszta jelszavakban, sem pedig a marxizmus–leninizmus elleni, illetőleg szovjetellenes jelszavakban nem fukarkodott.” (SZABÓ 1955, 490.) Mindazonáltal Szabó nem vette magának a fáradságot, hogy valóban megismerkedjen és szembe-süljön a két világháború közötti hazai, elsősorban neoskolasztikus indíttatású természetjogi gondolkodással (lásd erről bővebben SZABADFALVI 2002). Ezért nem találko-zunk Kecskés Pál vagy éppen Horváth Sándor egyetlen művének, illetve gondolatának a megemlítésével sem. E helyütt az autentikus források nélküli prekoncepcionált véle-ménynyilvánítás tipikus esetével állunk szemben.

Természetesen nincs mód itt minden – gyakran meghökkentő – Szabó-féle gondolmenet és minősítés bemutatására, de talán e példák is jól illusztrálják a szerző való-di kritikai attitűdjét. A sok helyen demagóg, a szerző által marxistának tekintett kritikát megfogalmazó műben Szabó a két világháború közötti magyar burzsoá jogbölcseleti gondolkodást úgy mutatja be, mint reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tradíciót. Az osztályharc szellemében fogant kritikai meg-közelítés jó negyedszázadra meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, ame-lyek betartásával lehetett csak az érintett szerzőkhöz és műveikhez közelíteni.

A vizsgált korszak jogbölcseleti gondolkodásának újraértékelésében érdekes epizód az 1955-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tanácsülésén lefolytatott vita Szabó Imre „készülő” könyvének a Horthy-rendszer állam- és jogbölcseletével foglal-kozó fejezetéről. Az anketón részt vevők között találhatjuk Nizsalovszky Endrét, Beér Jánost, Halász Pált, Vas Tibort, Marton Gézá, Beck Salamont, Világhy Miklóst és Eörsi Gyulát. A vita során két felfogás körvonalazódott. A bátrabb, önálló álláspontot vállalók – így Nizsalovszky, Beck, Világhy véleménye – szerint Moór jelentős életművet hagyott maga után, melyet nem lehet a Szabó Imre által leírt kategóriarendszerbe – kommu-nistaellenesség, sovinizmus, a hatalomnak és erőszaknak, a reakció jogfolytonossá-gának igazolása, az ellenforradalmi korszak hivatalos jogfilozófusa stb. – beleszoríta-ni. Nizsalovszky szerint Moór Jheringhez hasonló személyiség volt, aki „sokat adott a tételes jogászoknak”, gondolatai közül sokat fölhasználtak. Emellett – teljes joggal – hiányolja a „klerikális [helyesebben: neoskolasztikus] természetjogi elmélet közismert magyar képviselőinek” a bemutatását. A vita alkalmával Beck csatlakozik Nizsalovsz-kyhoz annyiban, hogy Moórt „komoly tudósnak” nevezi, akinek ma is vannak érvényes tételei. Világhy – mint a kar az idő szerinti dékánja – szintén kritizálja Szabó sommás megállapításait, miszerint Moórt „túlságosan Magyarországon ábrázolja”, holott „elő-kező helye van az imperialista jogtudományban”, annak „egyik jellegzetes alakja”. Túl-zásnak tartja, hogy Moór lenne a korszak hivatalos jogtudósa. Moór logikai szemléle-tét nagyon fejlettnak nevezi, mellyel igen nagy hatást gyakorolt.

A vitában a többi résztvevő, lényegében magáévá téve Szabó „értékelését”, mintegy legitimizálta az új hatalom álláspontját az érintett korszak megítélésében. Talán Marton értékelésén csodálkozhatunk egy kicsit, aki Moór életművét „értéktelennek” találja, s egyéniségéről megállapítja, hogy „szélsőségekben mozgó személyiség” volt, aki „ön-tudatlanul szolgálta ki a Horthy-rendszert”. Mindazonáltal egy-egy kritikai észrevételt is megengedtek maguknak az egyetértők, melyekben árnyaltabb megközelítést javasoltak a szerzőnek. Csupán Vas volt az, aki „mindenben egyetértett Szabó elvtárs állásfoglalásával”. A szerző válaszában – az egykorú följegyzés szerint – „következtetéseit meggyőzően indokolta”, és nyilvánvalóvá tette, hogy azokon nem kíván változtatni. Mai szemmel nézve, meglehetősen furcsa esettel állunk szemben, hiszen nem egy szakmai közösség, hanem egy jogi kar meghatározó professzorainak körében vitatták meg a „készülő mű” sok szempontból legneuralgikusabb részét. Minden tisztelet megérdemelnek azok az oktatók, akik szembe mertek helyezkedni az ekkor már hivatalosnak tekinthető kánonnal, és nonkonformista módon önálló véleményt mertek megfogalmazni (vö. SAMU 1955).

5.

Szabó könyvének megjelenését követően csaknem két évtized telt el anélkül, hogy a két világháború közötti magyar jogbölcseleti tradícióról idehaza bárki csupán csak néhány sorban véleményt formált volna. Talán ez a tény is jól mutatja, mekkora jelentősége volt „a” monográfia megjelenésének. Szabó megállapításai dogmatikus kánonná válva megkerülhetetlen kiindulópontul szolgáltak a korabeli magyar jogtudományi gondolkodás számára, sőt azon túl is. Jó példa erre Sándor Pál⁸ *A magyar filozófia története, 1900–1945* címen 1973-ban megjelent könyvében a Moórt és Horváthot bemutató rész (SÁNDOR 1973, 190–209). A vizsgált korszak reprezentánsait a szerző az „állam filozófusai” fejezetcím alatt tárgyalva mutatja be Kornis Gyula, Concha Győző, Szekfű Gyula, Prohászka Lajos, Pauler Ákos, valamint Brandenstein Béla és Kibédi Varga Sándor társaságában. Elsőként Moórról szólva kijelenti, hogy Conchával szemben valójában Moór a Horthy-rendszer valódi „reprezentánsa” a jog- és állambölcselet terén, aki „legelvontabb tudományos műveinek címlapján” sem átalotta feltüntetni vitézi címét, majd pedig a felszabadulás után a korabeli kizsákmányolt „szélső jobboldali frakciójának”, a Pfeiffer-pártnak volt a „hangadó” képviselője, mint „a szocializmus-ellenes erők egyik nevezetes bajvivője” (SÁNDOR 1973, 191). Sándor elemzésének kiindulópontját abban határozza meg, hogy Moórnak csupán azokra a műveire hivatkozik, melyekben „általános filozófiai elveket taglal”. Ennek kapcsán állapítja meg, hogy Moór a neokantiánus értékfilozófiától jutott el az „egyetemes kultúrfilozófia” irányába, de ennek során „segítségül hívta a skolasztikát”. Ezt követően Moórt mint a „tiszta jogelmélet” képviselőjét jeleníti meg, aki a jogban azt keresi, ami abban minden változás mellett is állandó, vagyis a jog maradandó formáját. Sándor úgy véli: Moór ezzel „egyengeti” az utat olyan irányba, ahol a jog „mibenlétét” logikai eljárás keretében lehet vizsgálni, illetve állam és jog viszonyát „talpáról a feje tetejére állítani”. A formális logika „fetiszizálásának” ténye adja Sándor számára azt a „kulcsot”, mely Moór „társadalmi szerepének” megértéséhez vezet: „Aligha tévedünk, ha [...] a Horthy–Bethlen-rezsim, azaz az ún.

⁸ Sándor Pál (1901–1972): marxista filozófus, egyetemi tanár (ELTE)

»konszolidált« ellenforradalom, majd a hitlerista parancsoknak engedelmessé, de az angolszász hatalmak felé is pislogó, egy időben Kállay-kettősnek nevezett politikai irányzat filozófiai, nevezetesen jog- és állambölcseleti visszfényét véljük Moór munkásságában felfedezni, amelynek legfontosabb attribútumai a szovjetellenesség, a békeszerződések revíziójára való törekvés, a nacionalizmus volt [...]» (SÁNDOR 1973, 198.) Az életmű lényegi vonásait alig érintő, viszonylag terjedelmes értékelés valójában mindenben összecseng Szabó megállapításaival.

De nem jár el méltányosabban a szerző Horváthtal sem, akit a „szinoptikus jogtan” művelőjeként mutat be. Sándor a vizsgált életművet, illetve annak általa rekonstruált szakaszát – hiszen csupán csak 1945-ig vizsgálja a korszakot – a Moór és Horváth közötti vita különböző jegyein keresztül próbálja meg bemutatni. A lényegi kérdések helyett a vita hangneme és politikai mellékszálainak exponálása áll Sándor vizsgálódásainak előterében, majd végül megállapítja, hogy a két jogszemlélet között valójában nincs is érdemi eltérés, mindkettő a szubjektív idealizmus talaján áll. Mindazonáltal egy figyelemreméltó megállapítással is találkozunk Horváth *Angol jogelmélet* című könyve kapcsán. Sándor kifejezetten elhatárolódik mindazoktól – így Szabó Imrétől is –, akik később a sztálingrádi csatavesztés utáni „jószimatú és konjunkturális alkalmazkodást” látták Horváth monográfiájának megjelenítésében. Ezzel szemben arra a következtetésre jut, hogy az angol és amerikai jogszociológia ugyan még nem jelentette a „neorealista” alapállás kialakulását, de hatásában a szubjektív idealizmusból való kitekintés lehetőségét hordozza magában: „A szellemtörténeti irányhoz való csatlakozása viszont nem engedi meg számára a vulgáris pozitívizmust, keresi azokat a támpontokat, amelyek a tények szubsztanciális összefüggését lehetővé teszik. Így közeledik a természetjogi felfogáshoz, helyesebben ismét közeledik, minthogy – pályája kezdetén éppen Moór hatása alatt – már egy ízben igyekezett szembesíteni a természetjogot a pozitivisták jogelmélettel.” (SÁNDOR 1973, 208.) Végül egy meglehetősen bizarr megállapítással zárja az életmű bemutatását: „Így vált Horváth Barna tudományos pályafutása záró aktusává a magyar nép felszabadulása a fasiszmus elnyomása alól.” (SÁNDOR 1973, 209.) Ez a megállapítás indokolja, hogy a továbbiakban még utalás szintjén sem esik szó arról, mi történt Horváthtal 1945-öt követően. (A sors véletlen firtora, hogy jeles jogfilozófusunk épp abban az évben hunyt el az Egyesült Államokban, amikor Sándor monográfiája megjelent.)

Hasonlóan Sándorhoz, egy évvel később, 1974-ben a szegedi Papp Ignác a kari akták sorában megjelent terjedelmes elmélettörténeti tanulmányában a két világháború közötti korszak jogfilozófiai gondolkodásából Moór Gyula és Horváth Barna munkásságának bemutatását véli indokoltnak, mint akik reprezentálják a Horthy-rendszer jogfilozófiáját. Bár majd két évtized telt el Szabó Imre nevezetes művének megjelenése óta, Papp néhány oldalas értékelése, annak stílusa, hangneme és végkövetkeztetései részben a „legsötétebb” ötvenes éveket idézik, részben a vizsgált életművek és az azt mérlegre tevő tanulmány közötti intellektuális szakadékról árulkodnak. Jogfilozófiáról valójában itt alig van szó, sokkal inkább Moór és Horváth ideológikritikái megítéléséről. Jól példázza ezt Papp megsemmisítő kijelentése, mely szerint: „Moór Gyula [...] csatlakozott a Horthy-korszak azon eszmei politikai áramlatához, melyet a konzervatív jellegű irányzatnak nevezhetünk. Ez az irányzat, amely irányította »a hivatalos« Magyarországot, vagyis a Horthy-fasiszta állam intézményeit, haladásellenes volt. Jellemezte ezt az irányzatot a maradiság, a dilettantizmus és az irredentizmus. A konzervatív irányzat alapköve volt a keresztény nemzeti gondolat ideológiája, amely

a sovinizmusban, a klerikalizmusban, az antiszemitizmusban nyilvánult meg és ehhez szorosan kapcsolódott a speciális magyar fajelmélet, a turánizmus is. A turáni ősmagyarkodás hatotta tehát át a korszak hivatalos ideológiáját, a nacionalista uszítást, a faji megkülönböztetést, a szomszéd népek elleni gyűlöletet, a vad szovjetellenességet. Kétségtelen, hogy ez a hivatalos ideológia fellépett a marxista politikai és jogi nézetekkel szemben.” (PAPP 1974, 59.) Mindezeket Papp szerint Moór jogbölcseletében, illetve egyéb tárgyú írásaiban híven szolgálta, s „kizárólag saját osztálya, vagyis az általa képviselt feudális-nagyítóképes osztály” érdekeit szem előtt tartva törekedett arra, hogy „ideológiailag félrevezesse az általa tanított jogász értelmiséget”.

Hasonlóan „mélyenszántó” osztályharcos megállapításokat olvashatunk Horváth Barna kapcsán is. A nemzetközileg elismert egykori szegedi professzor szintén „megkapja” a neki járó értékelést: „Horváth Barna jogelméleti felfogása elég tarka, ugyanis sok idegen forrásból alkotta meg ún. szinoptikus elméletét. Alapvetően Horváth jogelméletét is befolyásolták a klerikális nézetek, a fasiszta nézetek, valamint a világlámat hirdető különböző elmélekedések. Ő is az idealista elméletet tette magáévá [...] munkáiban mindent relativizál, vagyis munkáiból hiányzik az egyértelműen határozott állásfoglalás.” (PAPP 1974, 61.) Később a szerző fejtegetéseiből kiderül, hogy dicsőítette a fasiszta politikai és jogi gondolkodókat, majd 1943-ban „háta fordított” megelőző nézeteinek – „abban az időben, amikor már szertefoszlottak a hitleristák győzelmi esélyei” – és az angolszász pragmatista irányzatok felé fordult. Végül olvasható a mindent elsöprő verdikt, mely végérvényesen a „helyére teszi” az életművet: „Általában megállapítható, hogy Horváth Barna nézetei, mind a politikai, mind pedig a jogi nézetei egyaránt mutatják a burzsoá politikai és jogi nézetek bomlását, felelőtlenségét, szenzációéhségét. Horváth Barna ugyanis munkájában eltussolja az állam és jog valódi lényegét és szerepét a társadalomban.” (PAPP 1974, 62.) A szerző stílusa, gondolatfűzési „nehézségei” – a marxista kategóriák végtelenül leegyszerűsített értelmű alkalmazása – méltatlan eredményre vezettek.

A korabeli hivatalos álláspontot megerősítendő, a „felszabadulás” harmincadik évfordulóján, 1975-ben Szabó Imre – a kor szokásainak megfelelően, hasonlóan más tudományterületek reprezentánsaihoz – „Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon” címmel közölt tanulmányt a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain. Mint a korszak első számú jogtudósa, az „új magyar állam- és jogelmélet” elmúlt harminc évének „viharos fejlődéséről” ír, mely szembefordult az „elvont” és „spekulatív” jellegű burzsoá jogfilozófiával. Az „előző korszakot” – utalva a két háború közötti évtizedekre – elsősorban az újkantianizmus jellemezte, melynek hazai képviselőivel már megtörtént a „következetes leszámolás” (SZABÓ 1975, 129). E „frontális” harc első szakaszát a szerző 1945 és 1949 közé teszi, melyben elméleti küzdelem zajlott a „régii, polgári” és az „új, marxista-leninista” felfogás nyílt megvallói között: „A burzsoá irányok képviselői megelégedtek a régi, hagyományos tételek ismétlésével, s meg sem kísérelték annak az újnak elméletileg akár csak a jelzését, ami a magyar állami és jogéletben lezajlott.” (SZABÓ 1975, 130.) E nem kis cinizmust is magában hordozó kijelentés csupán azzal nem számol, hogy az elméleti szembenézésre, amikor a „változások” mindenki számára már nyilvánvalóvá váltak, nem volt lehetőség, és ebben Szabó főszerepet játszott.

6.

Az 1970-es évektől kezdődően megjelent egyetemtörténeti monográfiák bevett gyakorlata volt, hogy tudományterületenként, illetve az érintett tanszékek működését meghatározó oktatók munkásságát bemutatva kívántak betekintést nyújtani egy-egy intézmény, illetve kar fejlődéstörténetébe. E sorban témánk szempontjából jelentős fejleményként értékelhetjük az ELTE 1945 utáni történetét bemutató monográfián belül a jogelméleti oktatásról szóló rövid részben Moór Gyula értékelésében bekövetkezett részleges hangsúly-eltolódást. Mindez 1970-ben következett be, amikor a hivatalos Szabó-féle értékelés még megkérdőjelezhetetlennek számított. Samu Mihály, a vonatkozó rész szerzője bevezetésképp a következőket írja: „A Horthy-korszak jogi oktatásában a jogfilozófia volt a fő ideológiai-jogi tárgy. Ennek a tárgynak a legnevesebb és legismertebb professzora Moór Gyula volt. Ő nem kompromittálta magát a Horthy-korszakban jelentkező szélsőséges, reakciós, fasiszta vagy háborús törekvések mellett, sőt – polgári demokratikus szempontból – néhány bátor, bíráló megjegyzéssel és kifogással is illette a korábbi rendszer politikáját.” (SAMU 1970, 227.) Majd azzal folytatja, hogy Moór jogfilozófiai koncepciójának bírálatát már Szabó Imre elvégezte, így azzal e helyütt nem foglalkozik, helyette inkább a második világháborút követően megjelent – (aktuál)politikai, politikaelméleti – írásainak rövid értékelésére, illetve részben bemutatására, valamint az érintett közéleti, politikusi szerepének kevésbé árnyalt bemutatására vállalkozik. Mindezek után találkozhatunk Samu azon – mai szemmel nézve ártatlan – kijelentésével, miszerint „Moór Gyula pozitív oktatói tevékenysége sokakban feleltette a konzervatív politikai magatartású politikust” (SAMU 1970, 230). A megállapítás azért is érdemel figyelmet, hiszen Szabó Imre 1955-ös monográfiájának 1980-ban megjelent második kiadása előszavában szóvá teszi – a szerző nevének megemlékse nélkül – ezt a szerinte indokolatlan és félrevezető megjegyzést, mivel a fő kérdés nem az, hogy miként, hanem hogy mit oktatott, s e tekintetben „az ítélet Moór Gyulát illetően is csak negatív lehet” (SZABÓ 1980a, 18). De természetesen a negatív megjegyzés sem egy skálán mozog, és ezt Szabó érzi, sőt szóvá is teszi: „Feltehető, hogy a mérsékelt pozitív értékelés, amelyet Moór az idézett könyvben kap, annak tudható be, hogy Moór kétségen kívül művelt, filozófiaiilag képzett, olyan tanár volt, aki egy-két társával együtt messze kiemelkedett az oktatói kar többi tagjai közül. Egy ilyen körülmény vezethetett egy viszonylag igenlő Moór értékeléshez, de hangsúlyozzuk, hogy ez az értékelés csak relatív, a kar többi tagjaihoz viszonyítottan tekinthető helytállóknak; így azonban valószínűleg helytálló.” (SZABÓ 1980a, 19.) Némi ellentmondás érezhető ki Szabó utóbb idézett gondolatai, illetve a kötetben szintén olvasható, lényegében huszonöt éve változatlan szövegében foglalt kijelentések között. Talán maga Szabó is érezte a változó idők megkívánta árnyaltabb véleményformálás igényét, azonban tőle itt és most csak ennyi tellett.

A pécsi egyetem történetét bemutató, 1980-ban megjelent kötetben Szoatáczky Mihály⁹ mint az érintett tanszék professzora tekinti át a két háború közötti jogbölcselet oktatását. Vázlatos áttekintésében csupán néhány mondatban tér ki az 1920-as, 1930-as évek történéseire, amikor Irk Albert, Faluhelyi Ferenc és Krisztics Sándor voltak a tárgy felelősei, akik mindvégig „ideiglenes” megoldást jelentettek a jogbölcselet okta-

⁹ Szoatáczky Mihály (1928–1998): a Pécsi (Janus Pannonius) Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogelméleti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

tása és művelése terén, s alapvetően más tudományterületek álltak a szívükhöz közelebb. Oktatásuk súlypontját Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című műve (1923) képezte. Szotáczy szerint csupán 1940-re konszolidálódott a helyzet, amikor Losonczy Istvánt bízták meg a tárgy oktatásával, aki már „intenzívebb” jogbölcseleti kutatást folytatott, „elsősorban a jogtudományi megismerés tárgya, módszere, rendszere és ismereteinek igazolhatósága vizsgálata területén” (SZOTÁ CZKY 1980, 111). E tárgyszerűnek is nevezhető bemutatást követően az érintett időszak jogfilozófiai teljesítményének általános értékelésére is vállalkozik a szerző: „A korszak jogbölcseleti tananyagáról általános jellemzőként el kell mondani, hogy azt a szubjektív idealizmus és irracionáliszmus térhódítása, a skolasztikus-tomista természetjog előnyomulása és az újkanti jogfilozófiából kialakult ún. »neo-realizmus« átvételére irányuló törekvések egyszerre jellemezték. Politikai arculatát a marxizmus társadalomelméletének és jogelméleti alapjainak kifejezett támadása, vagy éppen csak agyonhallgatása, továbbá a pozitívizmus kelsen-i változata (tisztá jogtan) elleni harc jellemezték. A jogot a tudományos publikációkban és az oktatási anyagban valamiféle pártatlan, osztályérdekeken felül emelkedő intézményrendszerként tüntették fel. E korszak uralkodó osztályainak ideológiai-politikai igényei nem túrték meg még a polgári demokrácia szempontjainak olykor teret biztosító kelsen-i normatívizmust sem, amelyet éppen állítólagos politikamentessége, ilyen állásfoglalástól való tartózkodása miatt bírált. Valamennyi előadó eljutott azonban a természetjog valamilyen módon való hirdetéséig, s a keresztény erkölcs jogi értékmérővé avatásáig.” (SZOTÁ CZKY 1980, 111–112.) A gondolatmenet, illetve a használt jelzők és fogalmak arról árulkodnak, hogy Szabó Imre negyedszázaddal korábban kifejtett tézisei még elevenen élnek és hatnak. Mindezek után nem kis meglepetést okoz Szotáczy, amikor Losonczy 1948-ban megjelent *Jogfilozófiai előadásainak* vázlatát több nyomtatott oldalon keresztül tényyszerűen ismerteti, majd legvégül megállapítja: „Losonczy István jegyzete saját filozófiai rendszerének témáit tárgyalja [...]. Fejtegetései tömörek és világosak [...]. Rendszere kifejtését erősen jellemzi [...] a logikai ellentmondásmentesség, tegyük hozzá, sikerrel. A jegyzetben tárgyalt témák rendkívül összetettsége, a tárgyalás színvonala és tömörsége miatt az abban közölt ismeretek csak módszeres és elmélyült tanulmányozás révén sajátíthatók el, még az átlagon felüli műveltségű hallgatók részére is.” (SZOTÁ CZKY 1980, 117.) E sorokból – ha burkoltan is – tisztelgés érződik ki az előd, a későbbi kolléga tudományos teljesítménye előtt. Ilyesfajta kollegiális gesztusnak ez idáig nemigen lehettünk bizonnyá.

Tudományszakunkban – sajnálatos módon a mai napig egyedülálló vállalkozásként – 1980-ban látott napvilágot az egyébként számos részében ma is joggal hivatkozható *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*, melynek első kötetében a jogelmélet magyarországi tudománytörténetével foglalkozó terjedelmes szócikk természetesen Szabó Imre – a főszerkesztő – tollából jelent meg (SZABÓ 1980b). A monográfiához képest az itt olvasható megfogalmazások előnyére szolgál, hogy a szerző – nyilvánvalóan a terjedelmi korlátokra való tekintettel – megmarad a tényyszerű ismertetésnél, így a két világháború közötti korszakra vonatkozó ideologikus fejtegetések hiányoznak az enciklopédia szócikkéből.

Visszaforogni látszik az idő, ha szembesülünk azzal, amit a Szabó Imre-monográfia (már hivatkozott) második, „javított” kiadásának előszavában olvashatunk, ahol a szerző büszkén vállalja huszonöt évvel korábbi megállapításait, mert az eltelt évtizedek – mint írja – még inkább megerősítették véleményében: „A jelen második, javított kiadással a könyv új útra [...] indul; [...] most már egy más, egy új generáció lesz

az olvasója. Feltételezhető, hogy ez az új generáció [...] sokkal megbocsátóbb a múlt irányában. Ettől a túlzott engedékenységtől szeretném óvni az olvasókat s különösen a fiatal olvasókat. Egy ideológiai jellegű tudománytárgyat, így az állam- és jogbölcseletet illető álláspont a múlt megítélését illetően is csak akkor lehet következetes, ha megfelelő elméleti-ideológiai alapról ismertet, értékeli és bírál. Az úgynevezett szigor, amelyet egyes kritikusaink már könyvünk első kiadásánál is szóvá tettek, valójában nem szigor, hanem csak elvi következetesség, amellyel elvetjük mindazt, ami a múlt magyar állam- és jogbölcseletében idealizmus, antimaterializmus és kifejezetten burzsoá álláspont. Könyvünknek ezt az új kiadását azzal bocsátjuk útjára, hogy az az elvi álláspontunkban nem tér el az első kiadástól; ezt mi nem tekintjük könyvünk hibájának, hanem éppen előnyének.” (SZABÓ 1980a, 21.) A szerző ezekkel a sorokkal zárja 1977-re datált előszavát. A rendszer logikáját követve is nehéz magyarázatot találni arra, hogy két és fél évtizeddel az első megjelenést követően mind a szerző, mind a Magyar Tudományos Akadémia miért tartotta időszerűnek, sőt fontosnak a monográfia újbóli megjelentetését.

Érdeemes néhány jellegzetes példa erejéig megvilágítani, mit is jelent a Szabó egyik fő művének tekinthető monográfia második kiadásában a „javított” jelző valódi tartalma. Akár „A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete” című fejezeten belüli két, alább idézet „javítás” jól érzékelteti a szerző változtatási szándékát, illetve annak valódi célját. Így például, amikor Moór kapcsán Szabó megemlíti, hogy „a burzsoá jogtudomány nem tart feltétlen igényt arra, hogy a bíróság a valóságos tényállást tárja fel, hogy ítélete a valóságon, az objektív igazságon alapuljon, holott – amint ezt például Visinsz-kijnek a perbeli bizonyításról írt könyve bizonyítja – a szocialista jogalkalmazásnak éppen ez a központi kérdése”, addig az 1980-as kiadásból elegánsan elmarad a gondolatjel közötti utalás (vö. SZABÓ 1955, 459; 1980a, 408). A szovjet jogtudomány egykor megkerülhetetlen teoretikusára való hivatkozás ekkorra már nem tartozik a feltétlenül szükséges eljárások közé, sőt talán már nem is elegáns a rá való utalás. Hasonló korekciónak lehetünk tanúi akkor, amikor Moór második világháború utáni közéleti-politikai szerepvállalását minősíti a szerző: „Érthető, hogy Moór végső álláspontjának nyílt megvallását kezdetben halasztgatta s tartózkodott ettől mindaddig, amíg nálunk »még nem dőlt el, hogy a népi demokrácia vagy a polgári demokrácia útjára tér-e az ország« (Rákosi Mátyás).” Negyed századdal utóbb Rákosi nevének már pusztá említése is szalonképtelen megnyilatkozás lett volna. Mindamelllett a „javított” változat szó szerinti idézi a korszak névadójának kijelentését, ama kiegészítéssel, hogy a népi demokráciát mint „újfajta demokráciát” említi (vö. SZABÓ 1955, 461; 1980a, 410). Ha másban nem, ennyiben Szabónak is fgyelembbe kellett venni az idők szavát.

7.

Az 1980-as évek elejére nyilvánvaló változások következtek be a hazai társadalomtudományi, így a jogtudományi gondolkodásban. Az akadémiai álláspont toleránssá kezdett válni a hivatalos paradigmáktól fokozatosan eltérő álláspontokkal szemben. Az évtized közepére a hazai jogelméleti irodalomban végleg meggyöngyülni látszik a szovjet típusú marxizmus hazai pozíciója. A korábban megkérdőjelezhetetlen értékelések kritikája már nem jelentett az érintett kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. Egyszerű értékválasztásként élhették meg a jogelmélettel foglalkozók, hogy

mely paradigma mentén művelik tudományszakukat. Az új utak keresésének egyik formájaként jelent meg a „fordulat éve” előtti magyar jogbölcseleti hagyomány újrafelfedezése, az érintettek munkásságának rehabilitálása (lásd erről bővebben SZABADFALVI 2001). Ezzel véget ért a magyar jogelméleti gondolkodást alapjaiban megváltoztatni próbáló emlékezetes korszak.

IRODALOM

- HORVÁTH BARNA 1923. AZ ÚJ MAGYAR JOGFILIZÓFIA. *Keresztény Politika*, 3. 152–156.
- Oltyi Vilmos 1948. A bírói funkció szerepe a jövő társadalomban. *Jogtudományi Közlöny*, új folyam, 11–12. 166–168.
- Papp Ignác 1974. *Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből, 1924–1950*. Szeged: Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Pokol Béla 1992. A magyar jogelmélet állapotáról. *Magyar Tudomány*, 11. 1325–1334.
- Samu Mihály 1955. Vita a Horthy-fasizmus állam- és jogbölcseletéről. *Felsőoktatási Szemle*, 5. 228–232.
- Samu Mihály 1970. Az elméleti tárgyak. In Sinkovics István (főszerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1945–1970*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 224–248.
- Sándor Pál 1973. *A magyar filozófia története, 1900–1945*. Budapest: Magvető.
- Szabadválvi József 1999a. Megújulás és tradíció. A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában. *Világosság*, 5. 55–69.
- Szabadválvi József 1999b. Bibó István és a szegedi iskola. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Osiris. 166–187.
- Szabadválvi József 1999c. Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban. *Állam- és Jogtudomány*, 1–2. 55–88.
- Szabadválvi József 2001. Húsz év a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésében. In Szabadválvi József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc: Bibor. 415–432.
- Szabadválvi József 2002. Természetjog és pozitívizmus. Szélgjegyzetek egy örökzöld vita két világháború közötti hazai jogbölcseleti irodalmához. In Szabó Miklós (szerk.): *Natura iuris. Természetjogtan, jogpozitívizmus, magyar jogelmélet*. Miskolc: Bibor. 9–30.
- Szabó Imre 1946. A jogbölcselet problémái. Moór Gyula tanulmánya. *Jogtudományi Közlöny*, új folyam, 1–2. 39–40.
- Szabó Imre 1948. *A marxista jogszemlélet előkérdéseihez*. Különnyomat a *Jogtudományi Közlöny* 1948. évi 23. számából. Budapest.
- Szabó Imre 1952. *A magyar pozitívista jogbölcselet bírálata*. (A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei, II.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 249–269.
- Szabó Imre 1955. *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Szabó Imre 1975. Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 3–4. 129–134.
- Szabó Imre 1980a. *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. 2., jav. kiad. Budapest: Akadémiai.
- Szabó Imre 1980b. Az újkantiánus jogbölcselet. In Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia I*. Budapest: Akadémiai. 846–847.
- Szebenyi Endre 1946. A jog léte és a demokrácia. *Jogtudományi Közlöny*, új folyam, 3–4. 61.
- Szebenyi Endre 1948. Az elmélet tisztaságáért. *Jogtudományi Közlöny*, új folyam. 201–203.
- Szotáczy Mihály 1980. Az elméleti tárgyak. Politika, jogelmélet, bevezetés az állam- és jogtudományokba és nemzetközi jog. In Csizmadia Andor (szerk.): *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből*. Pécs. 107–133.
- Vas Tibor 1950. A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata. *Jogtudományi Közlöny*, 1–2. 3–6.
- Vas Tibor (szerk.) 1955. *Állam- és jogelmélet*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Vas Tibor 1961. Állam- és jogelmélet. In Antalfy György – Halász Pál – Szabó Imre – Vas Tibor: *Állam- és jogelmélet I*. Egyetemi jegyzet. Budapest.

